

V. GRINAVECKIS

ŽEM. *jeīnis, jeīnė* IR *muīnsiai*

1. Žemaičiai dūnininkai apie Žygáičius (Tauragės raj. Visbarū k., 9 km. į šiaurę nuo Žygáičių) vartoja asmeninį įvardį *jeīnis, jeīnė* 'jis, ji', pvz.: *vaikai pasākė tėvams, kàd pry jū ateīna vėlnias. Tadà tiē pamokinę, kad pasidarītų šermukšnines lazdas ir mūštų jeīnį; jeīnį nepaláidojo koplýčioje, kaip láidodavo ponūs, o paláidojo netoli kapėlių; eīsma 'eisime' su jeīnė úogauti; jeīniam(e) nėrà vilkū; ka pamatýs mūni 'mane', jeīnės išeīs; vīskas tik jeīnėms, o táu – nēko.*

Šis įvardis iki šiol niekieno nebuvo pastebėtas ir niekur neužfiksuotas¹. Dabar daugiausia jis vartojamas senesnių tarmės atstovų. Jaunesnioji karta jau labiau linksta vartoti literatūrinės kalbos *jīs, jì* arba tarmės *aīns, anà* įvardžius. Tačiau gana dažnai *jeīnis, jeīnė* tiek vienu, tiek ir kitų vartojamas pakaitomis su *jīs, jì* ar *aīns, anà*. Pastebėta, kad įvardžių *jīs* ir *aīns* kiek plačiau vartojami vieni linksniai, *jeīnis* – kiti. Iš girdėtų pokalbių susidaro įspūdis, jog šiek tiek plačiau tarmėje vartojamas *jeīnis, jeīnė* vienaskaitos kilmininkas, naudininkas, galininkas, daugiskaitos – naudininkas ir įnagininkas.

Įvardis *jeīnis, jeīnė* linksniuojamas taip:

Vienaskaita

	Vyr. gim.	Mot. gim.
V.	<i>jeīnis</i>	<i>jeīnė</i>
K.	<i>jeīnio</i>	<i>jeīnės</i>
N.	<i>jeīniam jeīniuo</i>	<i>jeīnei</i>
G.	<i>jeīnį</i>	<i>jeīnę</i>
Įn.	<i>jeīniù</i>	<i>jeīnė</i>
Vt.	<i>jeīniam(e)</i>	<i>jeīnė(je)</i>

¹ Jo nėra ir didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ), IV, Vilnius, 1957.

Daugiskaita

V.	jeīniai	jeīnēs
K.	jeīnių	jeīnių
N.	jeīniams	jeīnēm̄s
G.	jeīniūs	jeīnēs
Įn.	jeīniais	jeīnēm̄is
Vt.	jeīniūs(e)	jeīnēs(e)

Šis retas žemaičių tarmės įvardis savo kilme galėtų būti sietinas su prūsų *ains* ‘ein, jemand, allein, einzig, eigen’, kurio reikšmė galėjo pakisti taip, kaip, pavyzdžiui, yra pakitusi latvių *viņš, viņa* ‘jis, ji’ (anksčiau šių įvardžių reikšmė – ‘tas, ta’²); taip pat žemaičių *aīns, anā* ‘jis, ji’ ir rytų aukštaičių *ānas, anā* ‘jis, ji’ (anksčiau ir vienur, ir kitur jis reiškė ‘anas, tolimesnis’) reikšmė.

Sieti asmeninį įvardį *jeīnis, jeīnē* su minėtu prūsų atitikmeniu galėtų leisti ir jo vartojimo geografija (jis, kaip matėme, konstatuotas paprūsėje).

Įvardžio *jeīnis, jeīnē* pradinis *j* galėtų šiuo atveju būti pridėtinis, plg. žemaičių tarmėje plačiai vartojamą *jėibė* < *ėibė*³, o žodžio pradžios *ei-* galėtų santykiauti su *ai-*, kaip lietuvių *eīti* ir *aīti*, *eilė* ir *ailė* ir kt.⁴ bei prūsų *ains* ir kartais pasitaikantis *einan*, taip pat *eynerencke* ir kt.⁵

Iš kitos pusės, *jeīnis, jeīnē* (kaip ir prūsų *ains*) taip pat galėtų būti susijęs su lietuvių *vienas, vienā*, latvių *viēns, viēna*, kurių šaknies *ie* kilęs iš **ei*, o *v* gali būti pridėtinis⁶. Mūsų atveju *jeīnis, jeīnē* pridėtinį *v*, galimas daiktas, galėjo pakeisti pridėtinis *j*. Atvejų, kai žodžio pradžioje kartais gali kaitaliotis *v* su *j*, lietuvių kalboje pasitaiko nemaža, pvz.: *jėras* ir *vėras* ‘ėriukas’, *jerbė* (šalia *irbė*) ir *virbė* ‘jerubė’, *jeikvienas* ir *veikvienas* ‘kiekvienas’, *jėlė* ir *vėlė* ‘vėlė’⁷. Pavyzdžių tarpe yra vietovardžių, taip pat hibridų ir svetimžodžių, pvz.: *Jiešmuo* ir *Viešmuo* ‘Krinčino apylinkių upelis’, *Jiešmenėlis* ir *Viešmenėlis* ‘upelis ten pat’, *Jiešnālis* ir *Viešnālis* ‘Platelių apylinkių upelis’; *jelasnỹkas* ir *valasnỹkas* ‘landuonis, tokia pirštų kaulų liga’, *jentróbai* ir *ventróbai* ‘viduriai, žarnos’, *užsijėtryti* ir *užsiviėtryti* ‘užraudonuoti,

² Plg. J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951, 517.

³ LKŽ, IV, 335–336; Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, 189; *Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija)*, Vilnius, 1970, 96.

⁴ V. Grinaveckis, *Žemaičių tarmių žodžio pradžios dėsnų susiformavimas*, – *Kalbotyra IX* (1963) 65; Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, 121 tt.

⁵ J. Endzelīns, *Senprūšu valoda*, Rīgā, 1943, 138.

⁶ K. Brugmann und B. Delbrück, *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Straßburg, 1911, Bd. 2, T. 2, 6–7; E. Fraenkel, *Lit. etym. Wb.* 1239–1240.

⁷ Pavyzdžiai su žodžio pradžios *j* ir pradiniu *i* imti iš LKŽ, IV, o su *v*– iš jo kartotekos.

negyti (apie žaizdą)', *jórstva* ir *viórstas* 'tam tikras kelio matas' ir pan.⁸ Panašus *j* ir *v* kaitaliojimas žodžio pradžioje būdingas latvių kalbai ir šiaurvakarinėms baltarusių kalbos tarmėms, pvz.: *jīrbe* ir *virbe* 'das Rebhuhn', dar plg. *irbe* ir *virbe* 'die Strichnadel', *irši* ir *virši* 'das Heidekraut'⁹; *ярмо* и *вярмо*, *яраплан* и *вяраплан*, *ерчык* и *ворчык* 'способ для запряжки лошадей'¹⁰.

Pateiktieji pavyzdžiai lyg ir patvirtintų, jog *jeñnis*, *jeñnė* iš tikro galėtų būti lietuvių *vienas*, *vienà* ir latvių *viēns*, *viēna* giminaitis. O jei taip iš tikrųjų būtų, tai turėtume pagrindo tvirtinti, kad *jeñnis*, *jeñnė* savo šaknies vokalizmu yra senesnis už *vienas*, *vienà* ir *viēns*, *viēna*. *Jeñnio* siejimas su *vienas*, *viēns* kartu leistų jį greinti ir su žemaičių būdvardžiu *ýnas*, -à, *inas*, -à 'tikras, vienas'¹¹. *Jeñnis* gali būti kilęs ir iš įvardžio *jijė* vns. gal. formos *jeñne* ~ *jeñnė* (Pāgramantis).

Be to, *jeñnis*, *jeñnė* galėtų būti atsiradęs ir kontaminacijos keliu iš visiems linksniam apibendrinto daugiskaitos vardininko *jei* (plg. *jie* < **jei*¹²) ir *añs*, plg. prūsų *tāns* 'jis' < *tas* + *anas*¹³. Kad vieno kurio linksnio forma gali būti apibendrinta ir kitiems linksniam, rodo tos pačios šnekotos įvardžio *jis*, *jì* kai kurių linksnių įvardžiuotinės formos, pvz.: *jiesiams* 'jiems' (< *jie* + |*peil*|-*iams*: *pasakýk jiesiams*), greta *júosiams* 'jiems' (< *juos* + |*peil*|-*iams*: *padėk ir júosiams*); *jiesius* 'juos' (< *jie* + |*peil*|-*ius*: *pavadink jiesius*), greta *júosius* 'juos' (: *užpúolė júosius vilkai*); *jiesiais* 'jais' (< *jie* + |*peil*|-*iais*: *jiesiais negali viėryti 'tikėti'*), greta *jañsiais* 'jais' (: *eñsma 'eisime' su jañsiais*).

Panašiai kontaminaciniu būdu toje šnektoje yra susidariusios ir kurių-ne-kurių kitų įvardžių galūnės, pvz.: *jūsanjam* 'jūsiškiam' (< *jūsan*-*jì* + *jūsajam*), *jūsañjame* 'jūsiškiamė' (< *jūsan*-*jì* + *jūsajame*), *jūsiesiais* 'jūsiškiais' (< *jūsie*-*jì* + *jūsiaisiais*), *jūsiesiūse* 'jūsiškiuose' (< *jūsie*-*jì* + *jūsiosiuose*).

Dėl kontaminacijos šios vietos šnektoje, matyt, yra atsiradusios ir įvardžių *tàs*, *šitas*, *anàs* daugiskaitos naudininko ir įnagininko formos: *tùms* 'tiems', *šitums* 'šitiems', *anùms* 'aniems' (plg. *jùms*, *mùms*) ir *tuñs* 'tais', *šitums* 'šitais', *anuñs* 'anais' (plg. *juñs* 'jumis', *muñs* 'mumis').

Kadangi *ė* kamieno įvardžių lietuvių kalboje daugiau neturime, *jeñnis*, *jeñnė* galūnė -*is*, -*ė*, galimas daiktas, greičiausiai yra naujesnė.

⁸ Pavyzdžiai imti iš „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyno“, Vilnius, 1963, 60, iš Vardyno kartotekos, taip pat iš LKŽ, IV ir jo kartotekos.

⁹ Pavyzdžiai imti iš K. Mülenbacha, Latviešu valodas vārdnīca, rediģējis, papildinājis, turpinājis, J. Endzelīns, I, Rīgā, 1923, 710; II, Rīgā, 1925—1927, 114; IV, Rīgā, 1932, 603.

¹⁰ Матерыялы для слоўніка Мінска — Маладзечанскіх гаворах, Мінск, 1970, 34; П. Сцяцко, Дыялектны слоўнік, Мінск, 1970, 30; Лексика Полесья, Москва, 1968, 168.

¹¹ LKŽ, IV, 104, plg. dar sakinį: *Juokai ir yni niekai*.

¹² Plg. K. Brugmann und B. Delbrück, Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Bd. 2, T. 2, 327.

¹³ Plg. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, 150.

Kuri iš čia pateiktų žemaičių šnektos asmeninio įvardžio *jeĩnis*, *jeĩnė* kilmės ir darybos hipotezių yra tikra, dabar turimais duomenimis dar sunku pasakyti.

2. Toje pačioje Visbarių šnektoje vartojamas ir kitas, visai neįprastas įvardis *muĩsiai*, turintis savybinio (įvardžiuotinio) įvardžio 'mūsiškiai, mūsieji' reikšmę. Vartojama visa jo vyriškosios giminės daugiskaitos paradigma, pvz.: *muĩsiai da 'dar' nesiródo; muĩsių neprisivadĩnsi nė iš tólo; pasakýkiat* 'pasakykite' ir *mũmsiams; paiĩnkiat* 'paimkite' ir *mũmsiũs; eĩkiat* 'eikite' su *muĩsiais; muĩsiũs(e) teĩp nedãro*.

Šis įvardis ir jo formos taip pat niekur iki šiol nepastebėtos ir neminimos. Šnektoje įvardis *muĩsiai* kitokių savo pakaitalų, atrodo, neturi.

Kokia šio naujai užfiksuoto žemaičių šnektos įvardžio ir jo formų kilmė bei daryba, neturint daugiau lyginamųjų duomenų, dar sunku pasakyti. Tačiau, remiantis aukščiau straipsnyje pateiktais, mūsų nuomone, analogiškais įvardžio *jis* daugiskaitos formų pavyzdžiais, bent jau preliminariai yra pagrindo manyti, kad ir *muĩsiai* galėtų būti kontaminacijos padarinys, atsiradęs iš visiems linksniams apibendrinto įvardžio kamieno *mũms* (galimas daiktas, daugiskaitos įnagininko formos), prie kurio pridėtos daiktavardinės galūnės.

ЖЕМАЙТСКИЕ *jeĩnis*, *jeĩnė* И *muĩsiai*

Резюме

1. В жемайтском говоре окрестностей Жигайчяй (Таурагский р-н, дер. Висбарай) употребляется никем еще не зафиксированное местоимение *jeĩnis*, *jeĩnė* 'он, она'. В статье приводится вся его парадигма.

Относительно происхождения и словообразования данного местоимения выдвигаются три гипотезы:

а) *jeĩnis*, *jeĩnė* может быть связано с древнепрусским *ains* 'ein, jemand, allein, einzig, eigen', а начальный *j* здесь можно объяснить как протетический. Возможность такой гипотезы поддерживается территорией распространения данного местоимения и соответствующими примерами литовских диалектов с аналогичными фонетическими законами.

б) Местоимение *jeĩnis*, *jeĩnė* также может иметь связь с литовским числительным *vienas*, *vienà* и латышским *viens*, *viēna* 'один, одна'. Начальный *j* в этом случае, как и в числительных *vienas*, *vienà*, *viens*, *viēna* тоже может быть протетическим, имеющим нерегулярное чередование с *v*. В статье приводятся многочисленные примеры такого чередования начального (протетического) *j* и *v* в литовских диалектах и топонимии, а также в латышском языке и в некоторых белорусских говорах. В случае подтверждения данной гипотезы можно считать корень *jeĩnis*, *jeĩnė* древнее корня числительных *vienas*, *vienà*, *viens*, *viēna*.

в) *jeĩnis*, *jeĩnė* может быть образован путем контаминации именительного падежа множественного числа личного местоимения *jis* 'он' (напр.: **jei* 'jie < **jei*; они') и другого местоимения *aĩns* 'он'. Подобные контаминационные местоимения имеются в жемайтском говоре дер. Висбарай (напр.: *jiesius* 'juos; их, вин. пад. мн. ч.'), *jiesiais* 'jais; ими, твор. п. мн. ч.') и в других балтийских языках (напр.: древнепрусское *tãns* 'он' < *tas*+*anas*).

В настоящее время еще рано утверждать, которая из приведенных гипотез ближе к истине.

2. В говоре дер. Висбарай употребляется и другое еще никем не зафиксированное диалектное притяжательное членное местоимение *tuĩsiai* 'наши' и все его падежные формы множественного числа.

В статье делается предположение, что местоимение *tuĩsiai* является новым и, скорее всего, контаминационным образованием, прибавлением именных окончаний к обобщенной для всех падежей форме местоимения *tuĩs* (твор. п. мн. ч.) от *mes* 'мы'.